

Andrzej Maciej Brzeziński

Oskar Halecki a Liga Narodów

Poglądy i działalność

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

HISTORIA

Andrzej Maciej Brzeziński

Oskar Halecki a Liga Narodów

Poglądy i działalność

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Andrzej Maciej Brzeziński

Oskar Halecki a Liga Narodów

Poglądy i działalność

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO
Łódź 2016

HISTORIA

Andrzej Maciej Brzeziński – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny
Katedra Historii Powszechnej Najnowszej, 90-219 Łódź, ul. A. Kamińskiego 27a

RECENZENT

Małgorzata Willaume

REDAKTOR INICJUJĄCY

Iwona Gos

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Bogusław Pielat

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: <https://commons.wikimedia.org>
Oskar Halecki, mapa Polski 1922 r.

© Copyright by Andrzej Maciej Brzeziński, Łódź 2016
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.07488.16.0.M

Ark. wyd. 18,0; ark. druk. 21,75

ISBN 978-83-8088-299-7
e-ISBN 978-83-8088-300-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Wstęp	9
ROZDZIAŁ I	
Zwolennik nowo powstałej Ligi Narodów (1919–1920)	17
ROZDZIAŁ II	
Delegat Biura Propagandy Zagranicznej przy Sekretariacie Generalnym Ligi Narodów (1920)	49
ROZDZIAŁ III	
Początek pracy w Sekretariacie Generalnym Ligi Narodów (1921–1922)	85
ROZDZIAŁ IV	
Sekretarz Międzynarodowej Komisji Współpracy Intelktualnej Ligi Narodów (1922–1924)	111
ROZDZIAŁ V	
Ekspert CICI (1924–1925)	153
ROZDZIAŁ VI	
Kierownik Sekcji Stosunków Uniwersyteckich Międzynarodowego Instytutu Współpracy Intelktualnej w Paryżu (1925–1926)	183
ROZDZIAŁ VII	
Nowy charakter współpracy z instytucją genewską (1926–1931)	205
ROZDZIAŁ VIII	
Rzecznik polskiego projektu konwencji o rozbrojeniu moralnym w Lidze Narodów (1931–1933)	231
ROZDZIAŁ IX	
Schyłek kontaktów z Ligą Narodów	261

Andrzej Maciej Brzeziński

ROZDZIAŁ X

Refleksje o Lidze Narodów w latach emigracji.....	283
Zakończenie	307
Bibliografia	317
Summary: Oskar Halecki and the League of Nations. Views and activity.....	329
Wykaz skrótów.....	337
Indeks nazwisk.....	339

Oskar Halecki (Narodowe Archiwum Cyfrowe – NAC, sygn. 1-N-205)

Wstęp

Kiedy ponad ćwierć wieku temu rozpoczynałem badania na temat udziału Polski w międzynarodowej współpracy intelektualnej w ramach Ligi Narodów nie zdawałem sobie sprawy, jak doniosłą rolę odegrał w tej dziedzinie profesor Oskar Halecki, jeden z najbardziej znanych historyków polskich XX w. O jego życiu, działalności naukowej i uniwersyteckiej oraz dorobku badawczym wiedziałem wtedy stosunkowo niewiele. Z miarę prowadzonych badań, opartych na materiałach rozproszonych w archiwach i bibliotekach polskich i zagranicznych, zdumiewałem się aktywnością i ogromem zadań, jakie profesor podejmował w ramach Ligi Narodów. Jego pierwsze kontakty w nowo utworzoną organizację w latach 1919–1920 miały charakter polityczny i propagandowy, a nawiązywane były z polecenia władz odradzającego się państwa polskiego. W następnych latach, uzyskując kilkakrotnie urlopy w Uniwersytecie Warszawskim, profesor zaangażował się w działalność na rzecz międzynarodowej współpracy umysłowej, pełniąc różne funkcje w komisjach i komitetach Ligi Narodów. Prowadził jednocześnie działalność publicystyczną popularyzując tę organizację i wskazując potrzebę aktywnego udziału w niej Polski. Podstawą jego działania na forum międzynarodowym był interes państwa polskiego. Zasadzie tej pozostał wierny do końca życia.

Oskar Halecki urodził się 26 maja 1891 r. w Wiedniu Jego ojciec Oskar Ritten von Halecki (1838–1903), którego z polskością łączył jedynie odległy rodowód, dosłużył się stopnia feldmarszałka-porucznika armii austrowęgierskiej. Matka Leopoldyna Delimanić (1856–1943) była Chorwatką, córką żupana w Osijeku. Oskar był jedynakiem. Języka polskiego uczył się od dziecka, ojciec bowiem, który u schyłku życia interesował się polskimi korzeniami swego rodu, zapewnił mu korepetytora. Zgodnie z wolą zmarłego ojca, po zdaniu matury w Wiedniu w 1909 r., osiemnastoletni Oskar wyjechał do Krakowa, aby studiować na Uniwersytecie Jagiellońskim. Wybrał studia historyczne z zakresu dziejów Europy Środkowo-Wschodniej na przełomie późnego średniowiecza i czasów nowożytnych. Podczas studiów poznał Helenę Szarłowską (1891–1964), koleżankę z roku, córkę Alojzego (1845–1911), historyka, powstańca 1863 r. na Litwie, następnie redaktora krakowskiego „Czasu”. Oskar i Helena zawarli związek małżeński 15 lipca 1913 r. Byli małżeństwem przez ponad pół wieku. Rzadko się rozstawali. Dzieci nie mieli.

W 1913 r. dwudziestodwuletni Halecki uzyskał doktorat, a dwa lata później habilitował się. Do roku 1918 wykładał w Uniwersytecie Jagiellońskim w charakterze „prywatnego docenta”. Dużo publikował. Stał się Polakiem z przemysłanego wyboru. W 1919 r. podjął pracę w Uniwersytecie Warszawskim zostając profesorem zwyczajnym i kierownikiem Katedry Historii Europy Wschodniej. W kolejnych latach zyskiwał międzynarodowy autorytet jako wybitny znawca dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Dzięki doskonałej znajomości kilku języków Halecki upowszechniał wyniki prowadzonych badań zarówno poprzez obcojęzyczne publikacje, jak i wykłady w zagranicznych uniwersytetach oraz referaty podczas międzynarodowych konferencji czy kongresów. Był świetnym mówcą, o doskonałej pamięci, przekazującym wiedzę bez posługiwania się notatkami. Interesował się nie tylko dziejami Średniowiecza i Renesansu, w których się specjalizował, ale również bieżącymi wydarzeniami w kraju i na świecie, których był wnikliwym obserwatorem i komentatorem.

Wybuch II wojny światowej, który zastał O. Haleckiego w Szwajcarii, przesądził o dalszym jego życiu i działalności naukowej. Od 1940 r. profesor zamieszkał z żoną w Stanach Zjednoczonych wybierając los emigranta. Wykładał na amerykańskich i kanadyjskich uniwersytetach, prowadził badania i publikował kolejne prace, które zapisały się trwale w światowej historiografii. Był pierwszym dyrektorem powstałego w 1942 r. Polskiego Instytutu Naukowego w Nowym Jorku, którego intelektualnym i moralnym liderem pozostawał w następnych latach. Do Polski już nigdy nie przyjechał. Nie akceptował „ładu jałtańskiego” i komunistycznych rządów narzuconych Polsce przez Związek Sowiecki. Zmarł w White Plains 17 września 1973 r. Władze PRL uznawały Haleckiego za wroga zakazując publikacji jego dorobku naukowego. Dopiero po upadku systemu komunistycznego zaczęto wydawać prace profesora oraz charakteryzować jego twórczość i działalność naukową¹.

¹ J. Kłoczowski, *Oskar Halecki i jego walka o miejsce Polski w Europie*, [w:] *Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego, Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wychodźstwie*, pod red. H. Bułhaka, Warszawa 1994, s. 397–406; M. Wierzbicka, *Halecki Oskar*, [w:] *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 173–174; R. Stobiecki, *Twórczość emigracyjna Oskara Haleckiego (1891–1973). Próba charakterystyki*, [w:] *Studia z dziejów Polski i Europy w XIX i XX wieku. Księga dedykowana Profesorowi Piotrowi Stefanowi Wandyczowi*, pod red. J. Farysia, R. Nira, M. Szczerbińskiego, Gorzów Wielkopolski 2004, s. 581–592; M. Kornat, *Historyk Europy Środkowo-Wschodniej. Oskar Halecki (1891–1973) w nauce i życiu Polski*, [w:] *Historik v proměňách doby*

Profesor Halecki był katolickim intelektualistą. Wiara wyniesiona z rodzinnego domu determinowała przez całe jego życie zarówno badania historyczne, jak i aktywność na niwie politycznej i społecznej w kraju i poza jego granicami. Ligę Narodów pojmował i oceniał od samego początku z katolickiego punktu widzenia. Uważał, że jest instytucją zgodną z zasadami chrześcijańskimi, służącą wzajemnemu poznaniu i zbliżeniu narodów, a tym samym normalizacji stosunków międzynarodowych. Za jeden z zasadniczych środków do osiągnięcia tego celu uważał międzynarodową współpracę intelektualną, rozwijaną pod auspicjami instytucji genewskiej. Jako członek Union Catholique d'études Internationales, współpracującej z Ligą Narodów na gruncie zasad chrześcijańskich, lansował potrzebę poparcia i udziału katolików w inicjowanych na forum genewskim pracach. Był przekonany, że dla osiągnięcia ładu w stosunkach międzynarodowych, konieczne jest stosowanie zasad etyki chrześcijańskiej.

Poglądy na temat Ligi Narodów oraz działalność Haleckiego w jej strukturach są stosunkowo mało znane w porównaniu z innymi dziedzinami aktywności i dorobku profesora opisanymi w literaturze naukowej². Podjąłem więc próbę przedstawienia w formie książkowej w miarę pełnego obrazu jego działalności na forum genewskim oraz ocen i opinii profesora o Lidze Narodów, jej zasadach, celach i zadaniach. W pracy wykorzystałem kilka moich opublikowanych wcześniej artykułów o niektórych aspektach działalności profesora na rzecz międzynarodowej współpracy intelektualnej, skorygowanych i uzupełnionych o nowe materiały.

Przyjąłem chronologiczno-problemową formę narracji. Poszczególne rozdziały odpowiadają kolejnym etapom aktywności profesora w Lidze Narodów i wyrażanych na jej temat poglądów. Rozdział I charakteryzuje wczesne opinie Haleckiego o powstającej Lidze Narodów, kiedy był „sekretarzem generalnym” i ekspertem Biura Prac Kongresowych podczas konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. Rozdział II przedstawia działalność i koncepcje profesora jako „delegata specjalnego” Biura Propagandy Zagranicznej (BPZ) Rady Ministrów RP przy Sekretariacie Generalnym Ligi Narodów w 1920 r. Kolejne cztery rozdziały

aprostředi – 20. století. K vydání připravili Jiří Hanuš a Radomír Vlček, Matice Moravská, Brno 2009, s. 305–338; J. Cisek, *Oskar Halecki. Historyk. Szermierz Wolności*, Warszawa 2009; *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, pod red. Małgorzaty Dąbrowskiej, t. I–III, Warszawa–Łódź 2012–2014.

² M. Kozłowski, *Bibliografia prac dotyczących Oskara Haleckiego*, [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, t. I, s. 245–258.

pracy charakteryzują pełnione przez Haleckiego etatowe funkcje w Lidze Narodów na rzecz organizacji i rozwoju międzynarodowej współpracy intelektualnej w latach 1921–1926 („urzędnik” w Section des Bureaux Internationaux Sekretariatu Generalnego, sekretarz, a następnie ekspert Commission Internationale de la Coopération Intellectuelle – CICI, kierownik Sekcji Stosunków Uniwersyteckich Institut International de Coopération Intellectuelle – IICI w Paryżu). Rozdział VII charakteryzuje działalność i koncepcje profesora dotyczące międzynarodowej współpracy uniwersyteckiej w ramach Ligi Narodów w latach 1926–1931. Kolejny rozdział prezentuje aktywność Haleckiego w kraju i za granicą na rzecz popularyzacji zgłoszonego w Genewie przez rząd RP projektu rozbrotienia moralnego (1931–1933). Rozdział IX dotyczy kontaktów profesora z instytucją genewską, coraz słabszych od połowy lat trzydziestych. Ostatnia część pracy charakteryzuje opinie i oceny odnoszące się do Ligi Narodów, które Halecki wyrażał w latach emigracji.

Materiał źródłowy o działalności Haleckiego w Lidze Narodów jest rozproszony i fragmentaryczny. Stosunkowo najwięcej informacji na ten temat dostarczyły kwerendy w Archiwum Ligi Narodów (ONZ) w Genewie i w Archiwum UNESCO w Paryżu. Zachowało się w nich nieco dokumentów i korespondencji Haleckiego. Przydatne były przechowywane w obu archiwach drukowane bądź powielane do użytku wewnętrznego materiały CICI i jej podkomisji oraz IICI w Paryżu, w których znajdują się teksty sprawozdań i raportów Haleckiego. Jego korespondencja z lat dwudziestych jest w papierach Karola Lutostańskiego w Oddziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego oraz w materiałach Bronisława Dembińskiego w Archiwum Polskiej Akademii Nauk Oddział w Poznaniu. Nieco informacji o uczestnictwie Haleckiego w pracach IICI zawiera archiwum Zygmunta Lubicza-Zaleskiego w Bibliotece Polskiej w Paryżu. Przydatne, choć w niewielkim stopniu, okazały się materiały Marcelego Handelsmana i Witolda Chodźki w Archiwum PAN w Warszawie.

Dokumentacja z Archiwum Akt Nowych w Warszawie (zespoły MSZ i MWRiOP) dostarczyła głównie informacji o polityce polskiej w Lidze Narodów i międzynarodowej współpracy intelektualnej. Nieco materiału na ten temat przyniosła kwerenda w Archives du Ministère des Affaires Étrangères w Paryżu oraz w The National Archives w Londynie. W Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. Gen. W. Sikorskiego w Londynie skorzystałem z materiałów dotyczących stanowiska polskiej dyplomacji wobec kształtowania się idei ONZ. W wymienionych archiwach natrafiałem sporadycznie na

dokumenty na temat działalności O. Haleckiego. Kilka informacji znalazłem też w papierach Gilberta Murraya z Bodleian Library w Oxfordzie, których kserokopie udostępnił mi Pan profesor Jan Piskurewicz, za co mu niniejszym gorąco dziękuję.

Spośród wydawnictw źródłowych najbardziej przydatne były opublikowane raporty BPZ Prezydium Rady Ministrów, które pozwoliły scharakteryzować działalność Haleckiego jako delegata biura przy Sekretariacie Generalnym Ligi Narodów w 1920 r.³ Istotne informacje na ten temat zawiera również opublikowana spuścizna Ignacego Paderewskiego z okresu konferencji pokojowej w Paryżu oraz obrad I Zgromadzenia Ligi Narodów w Genewie w 1920 r.⁴ Notki o poczynaniach Haleckiego w strukturach Ligi Narodów na rzecz międzynarodowej współpracy umysłowej zamieszczano w rocznikach Kasy im. Mianowskiego *Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój* oraz publikowanych sprawozdaniach Polskiej Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej. Nieco informacji o aktywności profesora na początku lat trzydziestych zawierają tomy *Polskich Dokumentów Dyplomatycznych*⁵. Podobny efekt dała kwerenda „Coopération Intellectuelle”, periodyku IICI w Paryżu oraz polskich czasopism i gazet („Szkoly Akademickie”, „Oświata i Wychowanie”, „Przegląd Współczesny”, „Tygodnik Ilustrowany”, „Kurier Warszawski”).

Spośród innego rodzaju źródeł przydatne były opublikowane wspomnienia i korespondencja kilku uczonych, którzy współpracowali z Haleckim w Genewie i Paryżu. Wzmianki o zainteresowaniu Haleckiego sprawą Ligi Narodów w okresie konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. znajdują się w pamiętnikach profesorów – Stanisława Kutrzeby i Eugeniusza Romera⁶.

³ *O niepodległą i granice. Raporty i informacje Biura Propagandy Zagranicznej Prezydium Rady Ministrów 1920–1921*. Opracowanie, wybór i przygotowanie do druku M. Jabłonowski, W. Janowski, A. Koseski, Warszawa–Pułtusk 2002 [dalej – RIBPZ].

⁴ *Archiwum Polityczne Ignacego Paderewskiego*, t. II, 1919–1921, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.

⁵ *Polskie Dokumenty dyplomatyczne 1931*, red. M. Wołos, Warszawa 2008; *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1932*, red. K. Kania, Warszawa 2011.

⁶ St. Kutrzeba, *Kongres, Traktat i Polska*, Warszawa 1919; E. Romer, *Pamiętnik paryski (1918–1919)*. Do druku przygotowali A. Garlicki, R. Świętek, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989, s. 182–183.

Informacje o współpracy O. Haleckiego z Marią Skłodowską-Curie w CICI zawiera opublikowana korespondencja uczoney⁷. Notki o pełnionej przez profesora funkcji sekretarza i eksperta CICI występują w materiałach Henri Bergsona, pierwszego przewodniczącego komisji, oraz we wspomnieniach Gonzague de Reynolda, jej stałego sprawozdawcy⁸. Okruchy informacji o późniejszym okresie aktywności profesora na rzecz międzynarodowej współpracy umysłowej znajdują się w opublikowanej korespondencji Zygmunta Lubicz-Zaleskiego z Władysławem Folkierskim i Marcelim Handelsmanem⁹ oraz we wspomnieniach Janusza Pajewskiego¹⁰.

Charakterystykę poglądów Haleckiego o Lidze Narodów przedstawiłem głównie na podstawie jego bogatej publicystyki. Najwięcej prac, poczynając od 1919 r., pochodzi z pierwszej połowy lat dwudziestych, okresu jego wyjątkowej aktywności w Genewie. Kluczową pozycją, odzwierciedlającą wczesny pogląd katolickiego intelektualisty na temat instytucji genewskiej, była książka *Liga Narodów* wydana w 1920 i 1921 r. Jako delegat BPZ Halecki lansował za granicą pogląd o przywiązaniu Polski do idei Ligi Narodów, wynikającym z tradycji federalistycznej sięgającej czasów jagiellońskich. Pełniąc różne funkcje w organach współpracy intelektualnej Ligi Narodów, zapoznawał polskiego czytelnika z planami i realizacją działań CICI oraz IICI w Paryżu na łamach czasopism i gazet, głównie „Kuriera Warszawskiego”. Część tekstów była adresowana do katolickiego czytelnika, zwłaszcza na początku lat trzydziestych, kiedy w kraju i za jego granicami Halecki propagował rządowy projekt konwencji o rozbrojeniu moralnym. W publicystyce drugiej połowy lat trzydziestych problematyka Ligi Narodów pojawiała się sporadycznie. W pierwszych latach emigracji, podczas II wojny światowej, profesor wskazywał na pozytywne dokonania i słabości Ligi Narodów, zwłaszcza w kontekście powstawania ONZ. W następnych latach

⁷ *Korespondencja polska Marii Skłodowskiej-Curie 1881–1934*. Opracowanie K. Kabzińska, M. H. Malewicz, J. Piskurewicz, J. Róziewicz, Warszawa 1994.

⁸ H. Bergson, *Écrits et paroles. Textes Rassemblés par R.-M. Mossé-Bastide*, t. III, Paris 1959; G. de Reynold, *Mes Mémoires*, t. III, Genève 1963.

⁹ M. Willaume, *Listy Marceliego Handelsmana do Zygmunta Lubicz-Zaleskiego (1911–1939)*, [w:] *Akta Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu*, t. II, Paryż 1993; też, *Listy Władysława Folkierskiego do Zygmunta Lubicz-Zaleskiego z lat 1924–1935*, „Dzieje Najnowsze” 2011, R. XLIII, nr 1.

¹⁰ J. Pajewski, *Przeszłość z bliska. Wspomnienia*, PIW, Warszawa 1983; tenże, *Poza wczoraj. Wspomnienia*, Poznań 1992.

oceniał instytucję genewską i związki z nią Polski z perspektywy historycznej. Wykaz prac Haleckiego zawiera *Bibliografia*.

W rozprawie wykorzystałem monografie i artykuły poświęcone życiu oraz działalności uniwersyteckiej i naukowej O. Haleckiego. Szczególnie przydatne, oparte na źródłach PIASA (Polish Institute of Arts and Sciences of America) w Nowym Jorku, były prace Janusza Ciska, Małgorzaty Dąbrowskiej, Tadeusza V. Gromady, Marka Kornata, Sławomira Łukasiewicza, Rafała Stobieckiego, a także Tadeusza P. Rutkowskiego i Małgorzaty Willaume. Ich wykaz, podobnie jak innych prac i materiałów znajduje się w *Bibliografii*.

Dziękuję moim młodszym współpracownikom z Katedry Historii Powszechnej Najnowszej Uniwersytetu Łódzkiego, którzy w minionych latach pomagali mi w uzyskaniu niektórych materiałów wykorzystanych w niniejszej książce: dr. Bartoszowi Kaczorowskiemu, prof. Dariuszowi Jeziornemu, dr. Arturowi Rosiakowi oraz mediewiście Panu Michałowi Kozłowskiemu. Dziękuję też recenzentce Pani prof. dr hab. Małgorzacie Willaume za okazaną życzliwość i cenne uwagi. Podziękowania kieruję także do Pani redaktor Iwony Gos, która przyczyniła się do nadania kształtu edytorskiego książki.

Stare Skoszewy, czerwiec 2016 r.

Rozdział I

Zwolennik nowo powstałej Ligi Narodów (1919–1920)

Zainteresowanie Oskara Haleckiego sprawą Ligi Narodów, inicjatorem i rzecznikiem utworzenia której był prezydent Stanów Zjednoczonych Thomas Woodrow Wilson¹, rozpoczęło się podczas Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 r. Kilka miesięcy wcześniej przed młodym, dwudziestosiedmioletnim historykiem otwierała się szansa uniwersyteckiej kariery w stolicy odbudowującej się Polski. Po habilitacji na Uniwersytecie Jagiellońskim, w którym podjął wykłady jako docent prywatny, Halecki otrzymał w 1918 r. propozycję zatrudnienia na Wydziale Filozoficznym odradzającego się Uniwersytetu Warszawskiego. Zawdzięczał to w znacznej mierze zaprzyjaźnionemu z nim od 1916 r., mimo że starszemu o trzydzieści trzy lata, Bronisławowi Dembińskiemu². Wybitny historyk, były rektor uniwersytetu lwowskiego i deputowany do parlamentu wiedeńskiego, od grudnia 1916 r. był profesorem Uniwersytetu Warszawskiego, a od stycznia 1918 r. podsekretarzem stanu w MWRiOP

¹ S. Sierpowski, *Narodziny Ligi Narodów. Powstanie, organizacja, zasady działania*, Poznań 1984; J. Kiwerska, *Między izolacjonizmem a zaangażowaniem. Europa w polityce Stanów Zjednoczonych od Wilsona do Roosevelta*, Poznań 1995, s. 36–78; J. M. Cooper jr., *Breaking the Hart of the World: Woodrow Wilson and the Fight for the League of Nations*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.

² W liście do B. Dembińskiego z 18 lipca 1918 r. O. Halecki dziękował mu „raz jeszcze najgoręcej” za „łaskawe zajęcie się tą sprawą”. Rozważał wtedy także możliwość wykładów na uniwersytecie w Lipsku. „Wolałbym oczywiście – pisał – pracować w Warszawie, chociaż zdaję sobie sprawę, jak ważnym by było, aby właśnie w Lipsku dzieje wschodniej Europy wykladał Polak” (Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Poznaniu [dalej – APANOP], sygn. P II-34, j. 130, k. 5). Latem 1916 r. B. Dembiński, za radą prof. Stanisława Smolki, zaprosił Haleckiego do współpracy w Archiwum Głównym w Warszawie, gdzie na zlecenie Wiednia poszukiwał archiwaliów austriackich z przełomu XVIII i XIX w. „Mimo wielkiej różnicy wieku – pisał po latach Halecki – zawiązała się wtedy między nami przyjaźń, która pozostanie jednym z najmilszych wspomnień mego życia” (O. Halecki, *Bronisław Dembiński*, [w:] *Straty kultury polskiej 1939–1945*, pod redakcją Adama Ordęgi i Tymona Terleckiego, t. II, Książnica Polska, Glasgow 1945, s. 56–57).

rządu Rady Regencyjnej³. Za zgodą szefa tego ministerstwa, Antoniego Poniakowskiego, profesora miernictwa Politechniki Warszawskiej, Halecki rozpoczął wykłady na Uniwersytecie Warszawskim jako profesor historii Europy Wschodniej, ale jedynie w semestrze zimowym roku akademickiego 1918/1919 ze względu na planowane zmiany organizacyjne w uczelni⁴.

Brak bliskiej perspektywy stałego zatrudnienia i uzyskania katedry historii Europy Wschodniej, o co wnioskował, wpłynął zapewne, obok chęci realizowania się w służbie dyplomatycznej odradzającego się państwa polskiego, na decyzję Haleckiego o podjęciu pracy w MSZ z dniem 12 grudnia 1918 r. Halecki otrzymał nominację na „sekretarza generalnego” Biura Prac Kongresowych (BPK), utworzonego przy MSZ w listopadzie 1918 r., oficjalnego organu pomocniczego Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową (DPKP) w Paryżu. Być może i tym razem mógł liczyć na rekomendację prof. Dembińskiego, który został zaproszony do udziału w pracach BPK w charakterze przedstawiciela MWRiOP⁵. Nie ulega jednak wątpliwości, że o zaangażowaniu Haleckiego decydowały względy merytoryczne – wiedza na temat stosunków narodowościowych i religijnych w Europie Wschodniej oraz biegła znajomość kilku języków.

Franciszek Pułaski, historyk, były marszałek Rady Stanu, inicjator i kierownik BPK z nominacji J. Piłsudskiego, definiował BPK jako instytucję „wyłącznie naukową”, mającą za zadanie „dostarczyć przedstawicielstwu polskiemu na Kongresie wszelkich materiałów, opracowań i sił fachowych, jakich dostarczyć może nauka polska”⁶. Zakres prac BPK określiła uchwała Rady Ministrów z 30 stycznia 1919 r. Członkami biura zostawali specjaliści różnych dziedzin, m.in. prawnicy i historycy. Halecki wszedł w skład „Komisji głównej” BPK, któ-

³ O działalności naukowej, uniwersyteckiej i politycznej B. Dembińskiego: *Bronisław Dembiński (1858–1939) wybitny historyk, polityk i działacz społeczny*, pod redakcją Włodzimierza Jastrzębskiego, Toruń 2004.

⁴ T. P. Rutkowski, *Oskar Halecki a warszawskie środowisko akademickie*, [w:] *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, pod redakcją M. Dąbrowskiej, t. II, Warszawa–Łódź 2014, s. 92–93.

⁵ W. Jastrzębski, K. Grysińska, *Profesor Bronisław Dembiński jako polityk*, [w:] *Bronisław Dembiński (1858–1939)...*, s. 55.

⁶ *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1918 (listopad–grudzień)*, red. S. Dębski, PISM, Warszawa 2008 [dalej – PDD], dok. 122. Pismo F. Pułaskiego do Komitetu Narodowego Polskiego [dalej – KNP] w Paryżu, Warszawa 13 grudnia 1918 r., s. 244–245.

rej zadaniem było „ogólne kierownictwo” pracami organu. Tworzyli ją profesorowie – Franciszek Bujak, badacz dziejów gospodarczych i społecznych Polski, Józef Buzek, prawnik i statystyk oraz historycy – Władysław Konopczyński i Waclaw Sobieski. Obok Dembińskiego, Sobieski był drugim profesorem, z którym Halecki, młodszy prawie o dwadzieścia lat, pozostawał w „koleżeńskich” stosunkach. Był uczniem profesora podczas studiów i uzyskiwania doktoratu, a także habilitacji na Uniwersytecie Jagiellońskim⁷.

Haleckiemu, oprócz funkcji „sekretarza generalnego” BPK, przypadło opracowanie ekspertyz w sprawie granicy południowo-wschodniej Polski w wersji „maksymalnej i minimalnej” wspólnie z Bolesławem Batorem, prawnikiem, specjalistą od spraw wschodnich, oraz Janem Czekanowskim, antropologiem i etnografem, profesorem Uniwersytetu Lwowskiego. Natomiast z Antonim Chołoniewskim, dziennikarzem i publicystą, obrońcą polskości na „kresach zachodnich” oraz Stanisławem Kutrzebą, historykiem prawa, profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego, miał zajmować się kwestią miejsca Polski w przyszłej Lidze Narodów. Strukturę i charakter mającej powstać organizacji międzynarodowej pojmowano w PBK przede wszystkim w kategorii federacyjnego „Związku Ludów”. W ramach zagadnienia „Rola Polski w Związku Ludów” zamierzano opracować dwie zasadnicze kwestie: „Federacyjne tradycje Polski i jej programy unii” oraz „Polska ośrodkiem federacji narodów sąsiednich”⁸.

Haleckiemu zagadnienia te były szczególnie bliskie. Po habilitacji opracowywał *Dzieje Unii Jagiellońskiej*, wtedy kluczowej w jego dorobku naukowym monografii, której tom I ukazał się w 1919 r. Rezultatem prowadzonych badań i wyników z nich przemyśleń było przekonanie, iż idea unii jagiellońskiej powinna znaleźć współczesne zastosowanie. W *Przedmowie* do tomu I młody profesor wyrażał nadzieję, że tak jak odrodziła się Polska, również „idea jagiellońska, święta spuścizna jej dawnych dziejów, mimo nieprzewzyciężonych na pozór

⁷ O. Halecki pisał po latach, że W. Sobieski (1872–1935) od początku traktował go „jak młodszego przyjaciela i współpracownika” i odnosił się do niego „prawdźwie po koleżeńsku”. O pracy Sobieskiego w BPK w 1919 r. pisał: „We wszystkich poczynaniach Polskiego Biura Prac Kongresowych, któremu dostarczył całego szeregu doskonale opracowanych referatów, brał udział z młodzieńczym zaiste zapalem” (O. Halecki, *Waclaw Sobieski*, „Kwartalnik Historyczny” [Lwów] 1935, R. XLIX, nr 3, s. 479, 466).

⁸ PDD 1918, dok. 179, Wykaz ekspertyz zleconych przez BPK przed 27 grudnia 1918, s. 359, 363.

przeszkód może się ziszczyć na nowo” i rozwiązać obecnie „problem trwałej odbudowy Wschodniej Europy”. „Jeśli dziś – pisał Halecki – odczuwa się potrzebę objęcia wszystkich narodów jednym wielkim związkiem, opartym na zasadach sprawiedliwości i dobrej woli, równości i wolności, to wypada przypomnieć sobie, że podobny zupełnie problem w skromniejszym tylko zakresie rozwiązano na ziemiach naszych przed setkami lat”⁹.

W ramach „Rozpraw Biura Prac Kongresowych” napisał broszurę będącą zarysem historii unii polsko-litewskiej od XIV w. do unii lubelskiej z 1569 r. W konkluzji stwierdził, że „dzieło unii”, po wygaśnięciu dynastii Jagiellonów „dowodło swej niespożytej trwałości”. Ponieważ uszanowano odrębność Litwy „zrosła się ona z Koroną w jedno ciało”, co ostatecznie utwierdziły reformy Sejmu Czteroletniego za panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego. Dopiero wtedy usunięto formalnie odrębność Wielkiego Księstwa Litewskiego, „która w obrębie wspólnej Ojczyzny była już tylko historycznym przeżytkiem”¹⁰.

Wymowa polityczna tego stwierdzenia była oczywista. Halecki opowiadał się za federacją odrodzonej Polski z Litwą, koncepcją wpisującą się w federalistyczny program zasięgu wschodnich granic państwa, głoszony przez J. Piłsudskiego i jego współpracowników. W artykule *Wschodnia granica Polski w świetle historii* opublikowanym w połowie lutego 1919 r. na łamach „Przeglądu Dyplomatycznego”, wydawanego pod auspicjami MSZ, wyraził pogląd, że terytorium odbudowującego się państwa polskiego na wschodzie powinna określać granica Rzeczypospolitej z 1772 r.¹¹

Halecki przyjechał do Paryża z grupą BPK pod kierownictwem F. Pułaskiego 13 lutego 1919 r. W Warszawie pozostała ekspozytura biura pod kierownictwem Karola Lutostańskiego, prawnika-cywilisty, profesora Uniwersytetu Warszaw-

⁹ O. Halecki, *Dzieje Unii Jagiellońskiej*, t. I. *W wiekach średnich*, Kraków 1919, s. XI–XII; t. II, *W XVI wieku*, Kraków 1920. *Przedmowa* w tomie I jest datowana 11 sierpnia 1919 r. „w 350-letnią rocznicę ostatecznego zatwierdzenia Unii Lubelskiej”, s. XVI. Praca została wyróżniona nagrodą im. Juliana Ursyna Niemcewicza PAU w 1920 r., a w roku następnym Komitet Kasy im. Mianowskiego, na posiedzeniu 30 grudnia 1921 r., przyznał Haleckiemu nagrodę pierwszego stopnia im. Adolfa Pawińskiego („Kurier Poznański”, 20 stycznia 1922 r., nr 16, s. 6).

¹⁰ O. Halecki, *O Unii Jagiellońskiej (Zarys rozwoju)*. *Rozprawa Biura Prac Kongresowych*, Wydawnictwo „Przeglądu Dyplomatycznego”, Warszawa 1920, ss. 10.

¹¹ O. Halecki, *Wschodnie granice Polski w świetle historii*, „Przegląd Dyplomatyczny” 1919, nr 2, s. 47–57. Zob. też J. Faryś, *Koncepcje polskiej polityki zagranicznej 1918–1939*, Warszawa 1981, s. 64 i n.